

УДК 811.161.3'373:82-343.4

Побытавая лексіка ў мове беларускай народнай казкі як крыніца нацыянальна-культурнай інфармацыі

Дзядова А.С., Булах А.С.

Установа адукацыі “Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Маішэрава”, Віцебск

У артыкуле на матэрыяле тэксту беларускай народнай казкі праведзена даследаванне побытавай лексікі ў лінгвакультуралагічным аспекце.

Мэта – выявіць спецыфіку нацыянальна-культурнага кампанента значэння побытавай лексікі, якая функцыянуе ў мове беларускага казачнага эпасу.

Матэрыял і метады. Навуковае даследаванне праведзена ў межах антрапацэнтрычных тэндэнцый сучаснага мовазнаўства на матэрыяле зборнікаў беларускіх народных казак. Матэрыялам даследавання з’яўляецца побытавая лексіка, у семантыцы якой рэпрэзентуюцца асаблівасці традыцыйнай культуры беларускага народа. Асноўныя метады: таксанамічны і кампанентнага аналізу.

Вынікі і іх абмеркаванне. Побытавая лексіка, якая функцыянуе ў моўным кантэксце беларускай народнай казкі, даследавана ў межах пяці лексіка-семантычных груп: 1) назвы прадметаў гаспадарчага ўжытку і прылад працы; 2) назвы гаспадарчых пабудов, памяшканняў і іх частак; 3) назвы ежы і страў беларускай нацыянальнай кухні; 4) назвы адзення, галаўных убораў і абутку; 5) назвы транспартных сродкаў. Побытавая лексіка з нацыянальна-культурным кампанентам значэння, прадстаўленая ў мове беларускай народнай казкі, захоўвае ў сабе багатую і цікавую інфармацыю пра асаблівасці традыцыйнай культуры беларусаў розных сацыяльных пластоў.

Заключэнне. Намінацыі з прадметна-побытавым значэннем служаць адным з найважнейшых сродкаў для перадачы нацыянальна-культурнай інфармацыі і ў мове беларускай народнай казкі з’яўляюцца тымі лексічнымі кампанентамі, якія найбольш выразна рэпрэзентуюць асаблівасці ўспрымання свету носыбітамі беларускай этнакультуры.

Ключавыя словы: беларуская народная казка, лексіка-семантычная група, лінгвакультуралагічны, нацыянальна-культурны, побытавая лексіка.

(Ученые записки. – 2018. – Том 26. – С. 171–176)

Everyday Vocabulary in the Language of the Belarusian Folk Fairy Tale as a Source of National and Cultural Information

Dziadova A.S., Bulakh A.S.

Educational Establishment “Vitebsk State P.M. Masherov University”, Vitebsk

On the basis of the text of Belarusian folk fairy tale a study of everyday vocabulary in the linguistic and cultural aspects is conducted.

The purpose of the article is to identify the features of the national and cultural component of the significance of everyday vocabulary which functions in the language of Belarusian fairy tale.

Material and methods. The research was conducted within anthropocentric tendencies of the contemporary linguistics on the basis of collections of Belarusian folk fairy tales. The research material is everyday vocabulary in the semantics of which features of the traditional culture of Belarusian people are represented. The main research methods are the taxonomic method and the method of component analysis.

Findings and their discussion. Everyday vocabulary which functions in the language context of the Belarusian folk fairy tale is studied within five lexical and semantic groups: 1) names of household objects work facilities; 2) names of household buildings, rooms and their parts; 3) names of food and dishes of the Belarusian national cuisine; 4) names of clothing, caps and footwear; 5) names of vehicles. Everyday vocabulary with the national and cultural component of the meaning which is presented in the language of the Belarusian fairy tale retains in itself rich and interesting information about features of the traditional culture of Belarusians of different social layers.

Адрас для карэспандэнцыі: e-mail: honey.dedova@bk.ru – А.С. Дзядова

Conclusion. Names with the object and everyday meaning are one of the most important ways to convey the national and cultural information and, in the language of the Belarusian fairy tale, are the lexical components which most expressively represent features of perceiving the world by bearers of Belarusian ethnic culture.

Key words: the Belarusian folk fairy tale, the lexical and semantic group, linguistic and cultural, national and cultural, everyday vocabulary.

(Scientific notes. – 2018. – Vol. 26. – P. 171–176)

Развіццё мовазнаўства апошніх дзесяцігоддзяў характарызуецца перамяшчэннем навуковых інтарэсаў многіх даследчыкаў у сферу лінгвакультуралагічнага аналізу лексічных адзінак, якія рэпрэзентуюць нацыянальную карціну свету ў мове. Фальклор дае багаты матэрыял для вывучэння традыцыйнай народнай культуры і асаблівасцей нацыянальнага менталітэту. Тым не менш у айчыннай лінгвістыцы на сённяшні дзень адсутнічаюць сур’ёзныя навуковыя напрацоўкі па пытаннях даследавання нацыянальна-культурнай адметнасці мовы беларускай народнай казкі як фальклорнага жанру. Спецыяльных прац, прысвечаных даследаванню беларускага казачнага эпасу ў лінгвакультуралагічным аспекце, няма.

Аналізу асаблівасцей нацыянальнага менталітэту беларусаў і рускіх на матэрыяле некаторых фальклорных жанраў прысвечана вучэбнае выданне А.У. Даніч “Менталітэт беларусаў і рускіх. Адлюстраванне ў міфалогіі, фальклоры, фразеалогіі” (на рускай мове), у якой актуальнасць вывучэння мовы беларускай народнай казкі пацвярджаецца наступнымі словамі даследчыцы: “Казка, з’яўляючыся прадуктам калектыўнага розуму, дазваляе вывучаць праяўленні сацыяльнай псіхалогіі народа, спецыфіку народнага мыслення, калектыўнага мастацкага ўспрыняцця рэчаіснасці і многія сацыяльна-эстэтычныя грані ў мадэлі таго грамадства, таго жыцця, якое ўяўляе народ як пажаданае, як ідэальнае” [1, с. 21].

Мэта артыкула – выявіць спецыфіку нацыянальна-культурнага кампанента значэння побытавай лексікі, якая функцыянуе ў мове беларускага казачнага эпасу.

Матэрыял і метады. Навуковае даследаванне праведзена ў межах антрапацэнтрычных тэндэнцый сучаснага мовазнаўства на матэрыяле зборнікаў беларускіх народных казак [2–6]. Матэрыялам даследавання з’яўляецца побытавая лексіка, у семантыцы якой рэпрэзентуюцца асаблівасці традыцыйнай культуры беларускага народа. Асноўныя метады: таксанамічны (пры сістэматызацыі і класіфікацыі лексічных адзінак) і кампанентнага аналізу (пры выяўленні семантычнай структуры лексічных адзінак з нацыянальна-культурным кампанентам значэння).

Вынікі і іх абмеркаванне. Беларускі казачны эпас уяўляе сабой не толькі ўнікальны фальклорны, але і моўны матэрыял, паколькі гэта бадай

ці не адзіны жанр вуснай народнай творчасці, які ўвабраў у сябе ўсе грані чалавечай мудрасці: непаўторныя казачныя моўныя формулы, фразеалагічныя і парэміялагічныя адзінкі, цікавыя і непаўторныя вобразныя сродкі, якія маюць народныя вытокі, а таксама па-свойму спецыфічныя фальклорныя канцэпты. Усё гэта абумоўлена нацыянальным менталітэтам – адмысловым спосабам светаўспрымання і светаадчування беларускага народа, які склаўся на пэўнай геаграфічнай, гістарычнай і традыцыйна-духоўнай прасторы.

Народная казка выяўляе ледзьве не ўсе гістарычныя і сацыякультурныя асаблівасці нашага народа, спецыфіку яго паўсядзённага быту і гаспадарчай дзейнасці, разнастайныя абрады і звычаі, адносіны да жыцця – іншымі словамі, усё тое, што складае адметнасці нацыянальнай карціны свету беларусаў. Нацыянальна-культурны пласт побытавых рэалій, прадстаўленых у тэксе беларускай народнай казкі, семантызуецца праз разнастайныя лексічныя адзінкі, якія рэпрэзентуюць у сваім значэнні багатую і цікавую лінгвакраізнаўчую інфармацыю.

Прадмет быту – гэта ў пэўнай ступені апазнавальны знак яго прыналежнасці да культуры той ці іншай этнічнай супольнасці людзей. Тэрмін “побытавая лексіка” акрэслівае паўсядзённую, побытавую і гаспадарчую сферы жыцця чалавека, а таксама яго працоўную дзейнасць. З улікам шырокага семантычнага дыяпазону побытавая лексіка ўключае ў сябе дастаткова вялікую і разгорнутую сістэму намінацый. У лексічнай сістэме мовы казачных тэкстаў сустракаецца значная колькасць назваў быту з этнакультурнай семантыкай. Іх значэнне пэўным чынам звязана з асаблівасцямі светапогляду беларусаў, сферай іх прафесійных заняткаў і паводзінамі ў соцыуме. Так, побытавыя назвы, якія сустракаюцца ў моўным кантэксце беларускай народнай казкі, з улікам іх семантыкі можна падзяліць на некалькі лексіка-семантычных груп (далей ЛСГ):

- 1) назвы прадметаў гаспадарчага ўжытку і прылад працы;
- 2) назвы гаспадарчых пабудов, памяшканняў і іх частак;
- 3) назвы ежы і страў беларускай нацыянальнай кухні;
- 4) назвы адзення, галаўных убораў і абутку;
- 5) назвы транспартных сродкаў.

Самую вялікую ЛСГ складаюць назоўнікі, якія з’яўляюцца назвамі прадметаў хатняга і гаспадарчага ўжытку, посуду, прылад працы і іх частак (каля 80-ці лексем). Сярод даследаванага моўнага матэрыялу звяртаюць на сябе ўвагу наступныя словы з нацыянальна-культурным кампанентам значэння: **гаршок** ‘гаршчок, гліняная пасудзіна са звужаным дном для варкі стравы, для малака і інш.’: *Едзе, едзе [дурань], толькі насустрач яму ганчар з гаршкамі* (“Як дурань шкуру біў”); **фаска** ‘кадачка з вушкамі’: *Нарэшыце даў ёй фаску масла...* (“Аб ведзьме, якая сына жаніла”); **кораб** ‘выраб з лубу, бяросты, саломы і інш. для захавання, пераноскі ці ўпакоўкі чаго-небудзь’: *Прыязі ты мне кораб курэй от на такую палянку* (“Мужык, мядзведзь і ліса”); **кайстра** ‘торба, клунак’: *У Праўды хлеба няма, а ў Крыўды поўна кайстра* (“Праўда і Крыўда”); **кашэль** ‘вялікая кашолка, звычайна з лучыны’: *... аладак напякла, у кашэль наклала і будзіць яго...* (“Шкляныя горы”); **чапяла** ‘спецыяльна загнутая на канцы лапатачка з ручкай для захоплівання гарачай скаварады’: *А мачаха яе чапялой, сучку* (“Пра падчарку”); **таўкач** ‘кароткая прылада з патоўшчаным круглым канцом, якой таўкуць што-небудзь’: *Бяры, бацька, таўкач ды бі ваўка* (“Сыноч з кулачок”); **ступа** ‘драўляная або металічная пасудзіна, у якой таўкуць што-небудзь таўкачом’; **качарга** ‘тоўсты жалезны прут, сагнуты на канцы, для перамешвання паліва ў печы, выграбання попелу’; **памяло** ‘венік з яловых ці сасновых галінак, надзеты на доўгую палку, для вымятання ці абмятання чаго-небудзь’: *Уссела яна [Баба Яга] на ступу, качаргой паганяе, памялом след замятае* (“Хорткі”); **крэсіўца** ‘крэсіва, кавалак сталі для высыкання агню з крэменю’; **крамянец** ‘крэмень, вельмі цвёрды камень, які першапачаткова ўжываўся для высыкання агню’: *Ты не бяры, а прасі ў яго крэсіўца, крамянец...* (“Папова зайздасць не пайшла ў карысць”); **сякерка** ‘сякера’; **абушок** ‘абух, тупая патоўшчаная частка сякеры, процілеглая лязу’: *Ідзе, аж бачыць – лязыць вялізная калода, а ў калодзе ўткнута сякерка: залатое лязо, срэбраны абушок* (“Каваль і аднавокае гора”); **тапарышча** ‘ручка тапара’: *Каваль хлоп за тапарышча, аж рука і прыстала к тапарышчу* (“Каваль і аднавокае гора”).

Некаторыя найменні прадстаўленай для разгляду ЛСГ характарызуюць сферу традыцыйных заняткаў нашых продкаў і асаблівасці іх прафесійнай дзейнасці. Так, адзначым прадметна-бытавыя назвы, якія семантызуюць адзін з найбольш старажытных заняткаў беларусаў – ткацтва. Напрыклад, **верацяно (вераценца)** ‘прыстасаванне для ручнога прадзення ў выглядзе круглай драўлянай палачкі з патаўшчэннем унізе і завостранымі канцамі’: *Злая мачыха дала ёй верацяно і мех кудзелі* (“Залатая яблынька”); **кросны** ‘ніцьяная

аснова, якая навіваецца на навой станка’: *Можна б ты наткала красён?* (“Дзедава дачка і бабіна дачка”); **праснічка** ‘прасніца, прыстасаванне, на якое падвешваецца кудзеля пры прадзенні’: *Даў ёй [дачэ] праснічку і залатое вераценца, навёў яе пад крыніцу і пасадзіў яе там...* (“Дзедава дачка і бабіна дачка”); **губка** ‘мера нітак, прыгатаваных на аснову для ткання палатна’: *Ты не бяры, а прасі ... губкі шматок!* (“Папова зайздасць не пайшла ў карысць”); **дзяруга** ‘грубая тканіна ці вопратка з такой тканіны’: *Дай мне, кумачка, дзяругу* (“З рога ўсяго многа”) і інш.

Нацыянальна-культурная аснова зместу побытавай лексікі дастаткова шырока акумуляецца ў лексічных адзінках, семантыка якіх звязана з сельскагаспадарчай працай нашых продкаў, у тым ліку земляробствам – апрацоўкай глебы, вырошчваннем бульбы і жыта, нарыхтоўкай сена. Напрыклад, **саха** ‘прымітыўная сельскагаспадарчая прылада для ворыва’: *Бацька яго ўбачыў і прышоў, а Сыноч на саху вярхом ды давай араць* (“Сыноч з кулачок”); **рыдзель** ‘рыдлёўка, ручная прылада для капання; металічная лапата’: *Без рыдлі нічога не зробіш, думаю сабе* (“Не любя – не слухай”); **серп** ‘сельскагаспадарчая ручная прылада ў выглядзе выгнутага дробна назубленага нажа для зрэзвання злакаў з караня’: *Раз яна [жонка] ўзяла серп і сама пайшла жаць* (“Шкляныя горы”); **жорны** ‘ручны млын з двух гладка абчэсаных круглых камянёў, пры дапамозе якіх пераціраюць зерне на муку’; **лапацень** ‘шырокі свердзел у жорнах’: *Малола яна, малола, ажно лапацень з жорнаў вываліўся* (“Дурныя людзі”); **граблі** ‘сельскагаспадарчая прылада для зграбання сена, саломы і інш.’; **рэзгіны** ‘прыстасаванне з вярочнай сеткі, нацягнутай на сагнутыя драўляныя дужкі, у якім носяць сена, салому’: *Бярыце граблі і рэзгіны ды хутчэй пазграбайце ніва!* (“Папова зайздасць не пайшла ў карысць”) і інш.

Некаторыя побытавыя рэаліі выступаюць у тэксце народнай казкі ў якасці аб’рэгаў. У старажытныя часы аберагальная магія мела вялікае значэнне для беларуса-селяніна, бо вера ў звышнатуральныя сілы пераважала над розумам чалавека. Старажытныя аб’рэгі былі рознымі па памеры, форме і сродках выкарыстання, але ўсе яны выконвалі функцыю засцярогі ад д’ябальскай сілы, ад нараканняў бліжніх людзей і інш. Напрыклад, нож – гэта не толькі прадмет гаспадарчага ўжытку і прылада працы, але і, згодна з народнымі ўяўленнямі, аб’рэг і сродак “супрацьстаяння нячыстай сіле, ... ахоўная мяжа супраць пранікнення смерці” [7, с. 343]. Так, у казцы “Іван Сучкін сын Залатыя гузікі” галоўны герой, адыходзячы вяртаваць калінаў мост, загадвае сваім братам: *... я дам вам знак васьмі які: у столь уткну нож, а на сталі пастаўлю стакан з вадою. Як толькі капне кроў з ножыка*

ў *стакан*, дык вы збірайцеся да мяне як можна хутчэй. У мове прыведзенага кантэксту назоўнік **нож** семантызуе адначасова абярэг і прадказвае смерць героя.

Наступную ЛСГ (больш за 40 лексічных адзінак) складаюць словы, якія абазначаюць назвы гаспадарчых пабудоў, памяшканняў і іх частак. Унутранаму і знешняму ўбранству беларускай сялянскай хаты, яе абсталяванню ва ўсе часы надавалася вялікая ўвага, што знайшло адлюстраванне ў мове даследаваных тэкстаў казачнага эпасу. Напрыклад, **каморка** ‘халоднае памяшканне пры хаце для захоўвання запасаў ежы, адзення і іншых хатніх рэчаў’: *Ведзьма ўзяла яе, павяла ў каморку* (“Дзедава дачка і бабіна дачка”); **засек** ‘агароджанае месца ў свірне для ссыпання збожжа, мукі’; **склеп** ‘паглыбленае ў зямлю, закрытае памяшканне для захоўвання прадуктаў, віна, пораху і інш.’; **клець** ‘традыцыйная сялянская будыніна для захавання збажыны, маёмасці; свіран’: *Прыехаў дзед у двор, ажно ў яго солі поўныя засекі..., у яго капусты поўны склеп..., у яго сала поўна клець...* (“Каток-залаты лабок”); **лутка** ‘бакавы стаяк асады дзвярэй і вокнаў’: ... *самі сталі за луткамі і мех трымаюць* (“Міхей-кравец і Марцін-шавец”) і інш. Апісанне ўнутранага і знешняга выгляду беларускай сялянскай хаты, падворка, гаспадарчых пабудоў і іх частак падаецца ў казачных тэкстах дастаткова дэтальна, праз ужыванне назваў з канкрэтным прадметна-побывавым значэннем.

Цікавую этнакультурную інфармацыю ў мове казачных тэкстаў нясуць у сваёй семантыцы назвы частак сялянскага жылга – назоўнікі **печ** і **парог**. Печ – гэта адзін з асноўных не толькі гаспадарчых, але і рытуальных цэнтраў хаты. Як адзначае вядомы беларускі фалькларыст, прафесар А.М. Ненадавец, “агонь заўсёды свята абагаўляўся старажытнымі людзьмі, таму не дзіўна, што гэтка ж самая пашана пачала аддавацца і «жыллю агню» – гэта значыць, печы” [8, с. 220]. У адрозненне ад агульнакультурнай інтэрпрэтацыі печы ў казачнай традыцыі гэта частка хатняга інтэр’ера мае выключна побытавае выкарыстанне: *Ажно тут, адкуль узяўся, мужык ідзе. Спужалася тая баба, хутчэй яечню, бліны ў печ схавала, а папа некуды хаваць, узяла дыў у падполле ўпіхнула* (“Як дурань шкуру біў”), дзе **падполле** ‘памяшканне пад падлогай, падвал’.

Паводле традыцыйнага рэлігійнага светапогляду старажытных беларусаў, парог – гэта месца знаходжання душ продкаў, а таксама дамавіка. Трэба адзначыць, што ў глыбокай старажытнасці (недзе паміж VI–XIV стст.) цела нябожчыка спальвалі, а “урну з прахам хавалі пад парогам. Значыць, гістарычна парог – зона захавання продкаў” [9, с. 301]. Сімволіка гэтай

побытавай назвы звязана з “мяжой паміж хатай як асвоенай тэрыторыяй, якая абараняецца дамавіком, і прасторай «за парогам» – неасвоенай, нежылой, а значыць, небяспечнай, варажай для чалавека” [10, с. 116]. У моўнай тканіне казачных тэкстаў лексема **парог** ужываецца ў канструкцыях, якія ўказваюць на месцазнаходжанне чалавека: *Уваходзіць той пан у хату і стаў у парозе* (“Жораваў кашалёк”); *Дзіва, збірайся ды і за парог выбірайся* (“Дзіва”). Прыведзеныя прыклады характарызуюць непрыязныя адносіны паміж гаспадаром і госцем. “Свой” чалавек заўсёды заходзіць у хату, а “чужы” стаіць у парозе. Устойлівы выраз *за парог выбірайся* мае адмоўную канатацыю і даволі выразна семантызуе бінарную супрацьлегласць “свой – чужы”, характэрную для міфапэтычнай мадэлі свету ўсходніх славян.

Наступная ЛСГ побытавай лексікі ўключае ў свой склад назвы ежы і страў беларускай нацыянальнай кухні (каля 30-ці лексічных адзінак). Нярэдка структурныя кампаненты прааналізаванай ЛСГ рэпрэзентуюць становішча героя ў грамадстве, паказваючы на яго прыналежнасць да пэўнага сацыяльнага асяроддзя. Напрыклад, пра прыналежнасць чалавека да ніжэйшых сацыяльных пластоў ці сялянскага асяроддзя сведчаць такія назвы ежы ці страў, як **асушак хлеба**, **скарынка** ‘сухі кавалак хлеба’; **бульба**: *Дасць хто трохі асушкаў хлеба або бульбы, баба размочыць скарынку ды пасмокча яе трохі бяззубым ротам...* (“Шаптуха”); **капуста** ‘страва, прыгатаваная з аднайменнай гародніны – капусты’; **крупеня** ‘крупяны суп’: *Жонка яго пасадзіла за стол, дастала з печы капусту ды крупеню і паставіла на стол* (“Як дурань шкуру біў”); **клёцкі** ‘галушкі з цеста (мукі ці дранай бульбы), звараныя ў вадзе або малацэ’; **поліўка** ‘вадкая страва з мучной прыправай’: *А мачаха стала ладзіцца ўжо хаўтуры на ёй правіць. Пячэ клёцкі, варыць поліўку...* (“Пра падчарку”); **бліны** ‘мучны выраб з рэдкага цеста, спечаны на патэльні: *Там маладзіца бліны пякла* (“Мужык і паніч”); **аладкі** ‘невялікія тоўстыя мучныя бліны, спечаныя на патэльні’: *Назаўтра яна [Баба Яга] ўстала, печ запаліла, абед нагатавала, аладак напекла...* (“Шклянныя горы”); **сала (сальца)**: *Наклаў ён сабе агеньчыку, сядзіць, грэецца ды смажыць сала на ражончыку. Наеўся сала з хлебам. Захацелася яму піць* (“Агонь у сэрцы, а розум у галаве”); *Вось, дзядулька, каб цяпер сальца!* (“Каток-залаты лабок”). Адзначым, што ва ўсе часы беларускі селянін вельмі паважліва адносіўся да сала як прадукту харчавання, бо часам гэта была адзіная ежа, якую яму даводзілася спажываць на працягу ўсяго дня. Сала з хлебам было паўсядзённай ежай, яго смажылі на агні, елі ў будні і ў святы, падчас цяжкай працы на полі.

Назвы святочнай ежы і напояў прадстаўлены меншай колькасцю лексем. Напрыклад, **квашаніна** ‘халадзец, студзень’: *Вось табе цар прыслаў квашаніны есці халаднай* (“Кот Максім – сват, зайцы, ваўкі”); **кілбаса** ‘прадукт харчавання, прыгатаваны з мяснога фаршу ў кішачнай або штучнай абалонцы’: ... *прынёс кілбас, накарміў дурня* (“Кот і дурань”); **кісель** ‘студзяністая вадкая страва’; **сыта** ‘абрадавае беларускае пітво – мёд, разведзены вадой’: ... *ядуць кісель з сытой – зачэрпнуць па лыжцы кісялю, а тады ўсе ідуць у клець кісель у сыту макаць* (“Дурныя людзі”); **віно** ‘хмельны напой, прыгатаваны з ягад ці садавіны’: *Прыйшлі ў склеп, адамкнулі, віна карыта напусцілі, мукі насыпалі ды сабак напалі* (“Міхей-кравец і Марцін-шавец”) і інш.

Асаблівасці побыту прадстаўнікоў вышэйшых сацыяльных пластоў, асяроддзя багатых ці заможных людзей семантызуюцца праз значна меншую ў колькасных адносінах групу назваў ежы і напояў, што тлумачыцца народнымі вытокамі беларускага казачнага эпасу. Напрыклад, **мёд, гарэлка** і інш.: *І гарэлка, і мёд, і закуска ўсялякая!* (“Як чорт мужыку вочы адкрыў”). Для абазначэння агульных назваў страў і напояў, якіх было безліч на стала ў паноў, мяшчан і іншых прадстаўнікоў вышэйшых саслоўяў, выкарыстоўваюцца лексемы тыпу **піценні-ядзенні** ‘розныя віды пітва і ежы’: *І розныя-розныя піценні-ядзенні: тут і віны, і бабакі, і пірагі...* (“Жораваў кашалёк”); **напіткі-наедкі** ‘прадукты харчавання’: *Знайшоў розных напіткаў-наедкаў – наеўся, як трэба, і стаў песні пець* (“Бядняк і нябожчыкі”). Назвы страў і прадуктаў харчавання як сродак вербальнага выражэння тых ці іншых побытавых рэалій ужываюцца ў мове казачных тэкстаў для больш праўдзівага і яскравага адлюстравання паўсядзённага жыцця беларусаў, а таксама з мэтай характарыстыкі іх сацыяльнага становішча.

Яшчэ адну ЛСГ побытавай лексікі складаюць назвы адзення, галаўных убораў і абутку (20 найменняў). Гэтыя лексічныя адзінкі ў казачным моўным кантэксце ўказваюць на наступныя якасці герояў:

1) сацыяльны статус. Напрыклад, **кафтан** ‘даўнейшая мужчынская і жаночая верхняя вопратка з доўгімі поламі’: *Распрануў адзежу і паказаў царскі кафтан* (“Самы разумны”); **лапці** ‘плецены абутак з лыка, бяросты ці вярвак’; **сярмяга** ‘верхняе адзенне з грубага дамацканага сукна’: *Ён узяў гэта золата ... надзеў лапці і сярмягу і панёс* (“Мужык і цар”); **армяк** ‘даўней у сялян: від верхняга адзення з тоўстага сукна; кафтан’: *А салдат тым часам вывернуў армяк і шапку навыварат і ідзе па дарозе* (“Дурныя людзі”); **футра** ‘зімовая вопратка з вырабленых шкур пушнога зверга’: ... *выходзячы з клеці,*

царскае футра сабе ўзяў (“Міхей-кравец і Марцін-шавец”);

2) адметнасць сялянскага жаночага нацыянальнага касцюма. Напрыклад, **андарак** ‘саматканая паласатая або ў клетку спадніца’: *Прыйшоў дамоў, надзеў андарак, завязаў хустку ды затапіў печку і бліны пячэ* (“Хомкава жонка”); **фартух** ‘жаночая адзежа пэўнага крою, якую надзяваюць спераду на сукенку, спадніцу, каб засцерагчы іх ад забруджвання’: ... *часта гаварыла баба і фартухом уцірала слёзы* (“Асілак”); **панчохі** ‘ў мінулыя часы выраб ручнога вязання, які надзяваецца на ногі і заходзіць за калені’: *Як жа мне за цябе замуж ісці, калі ў мяне нават панчохла няма?* (“Падчарыца і чорт”); **сукенка** ‘жаночае суцэльнае адзенне, якое апранаецца паверх бялізны’; **чаравікі (чаравічкі)** ‘невысокі, да шчыкалаткі, скураны абутак на шнурках’: ... *Купіла яна сабе новую сукенку, чаравікі, прыхарашылася так, што ўсе сяброўкі зайздросцяць ёй* (“Не сіла, а смеласць”); *Пашью табе цёплыя чаравічкі!* (“Мужык, мядзведзь і ліса”). Трэба заўважыць, што сімвалічную функцыю ў мове казачнага эпасу выконвае намінацыя **хустка (хустачка)** як галаўны ўбор і прадмет жаночага ўбрання, які даюць у дарогу ў якасці абярэга: *І дае яна яму хустку* (“Вячорка, паўночнік і заравы”). Хустка можа валодаць звышнатуральнай сілай: *Махнуў ён тры разы ёю [хусткай], і зрабіўся гэты дом яечкам* (там жа).

У склад апошняй даследаванай ЛСГ уваходзяць назвы транспартных сродкаў (15 найменняў). Як сродкі семантызацыі розных відаў павозак, падвод і прыстасаванняў для язды, якімі для гаспадарчых ці асабістых патрэб карысталіся пераважна сяляне, выступаюць назоўнікі **калёсы** ‘конная чатырохколая гаспадарчая павозка’: *Сталі яны тады кожны свайго жарабка гадаваць. Паспраўлялі хамуты, калёсы...* (“Мал-малышок”); **воз** ‘сродак гужавога транспарту, прызначаны для язды і перавозкі грузаў’: ... *а вашаму бацьку то найгорш: запрэгли ў драбясты воз і смалу возіць* (“Папова зайздрасць не пайшла ў карысць”); **санкі (саначкі)** ‘зімовая павозка на двух палазах’: *Узяў дурань матку, паклаў на санкі і павёз хаваць* (“Як дурань шкуру біў”); *Вось дзед узяў саначкі, пасадзіў сваю дачку на саначкі і павёз яе* (“Пра падчарку”) і інш.

Пэўную сацыякультурную канатацыю ў мове казачнага радка маюць назвы некаторых відаў транспартных сродкаў, якімі карысталіся, як правіла, прадстаўнікі вышэйшага саслоўя. Напрыклад, **буда** ‘крытая скурай або брызентам карэта, брычка’: *Пан, пачуўшы, што поп усім вычытвае, вялеў запрэгчы тое коней у буду ды паслаць па папа* (“Кацярына”); **брычка** ‘лёгкае вязаны вазок’: ... *едзе поп на брычцы...* (“Як мужык папоў ашукаў”); **каламажка** ‘лёгкае

выязная павозка на рысорах': *Узяў дыў узлез на каня, выняў ціхенька з кішэні сцізорык і шарах па гужах – каламажска з аглоблямі і засталася ў бродзе, а ён вярхом на кані і праехаў на сухое, кінуў каня і пайшоў сабе...* ("Мужык і паніч"); **карэта** 'закрыты з усіх бакоў чатырохколы конны экіпаж на рысорах': *Ажно на тую пару едзе пан у карэце, з лакеем і фурманам* ("Як дурань шкуру біў") і інш.

Заклучэнне. Такім чынам, прааналізаваны ў лінгвакультуралагічным аспекце лексічны матэрыял дазваляе канстатаваць, што побытавыя назвы, якія функцыянуюць у моўнай прасторы беларускага казачнага тэксту, характарызуюцца надзвычай шырокай разнастайнасцю семантыкі. Побывавае лексіка захоўвае ў сабе цікавую інфармацыю пра асаблівасці матэрыяльнай культуры нашага народа, у цэлым, карціну свету, якая сфарміравалася ў мінулыя часы ў свядомасці беларусаў розных сацыяльных пластоў – ад селяніна да пана.

Намінацыі з прадметна-побытавым значэннем служаць адным з найважнейшых сродкаў для перадачы нацыянальна-культурнай інфармацыі і ў мове беларускай народнай казкі з'яўляюцца тымі лексічнымі кампанентамі, якія найбольш выразна семантызуюць асаблівасці ўспрымання свету носьбітамі беларускай этнакультуры. Нацыянальна-культурны кампанент значэння прааналізаваных найменняў выразна рэпрэзентуе сацыяльнае асяроддзе беларусаў і спецыфіку іх паўсядзённага жыцця ў мінулыя часы, асаблівасці працоўнай і гаспадарчай дзейнасці продкаў, а таму мае важнае значэнне

ў даследаванні нацыянальнай карціны свету нашага народа.

Літаратура

1. Данич, О.В. Менталитет белорусов и русских. Отражение в мифологии, фольклоре, фразеологии: учеб.-метод. пособие / О.В. Данич; УО "ВГУ им. П.М. Машерова". – Витебск: Изд-во УО "ВГУ им. П.М. Машерова", 2004. – 84 с.
2. Бацькаў дар. Беларускія народныя гераічныя і фантастычныя казкі. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1978. – 223 с.
3. Беларускі казачны эпас / склад. і ўступ. артыкул У.В. Анічэнка. – Мінск: Выдавецтва БДУ, 1976. – 206 с.
4. Беларускія народныя казкі: для дашкол. узросту / апрац. А. Якімовіча; уклад. М.А. Казбярук. – Мінск: Юнацтва, 1990. – 302 с.
5. Беларускія народныя казкі: зборнік / склад.: Г.А. Барташэвіч, К.П. Кабашнікаў; уступ. арт. К.П. Кабашнікава. – 2-е выд., дап. – Мінск: Навука і тэхніка, 1986. – 512 с.
6. Не сілай, а розумам: Бытавыя казкі і казкі пра жывёл: [для дашк. і малод. шк. узросту / уклад. А. Гурскі; маст. В. Александровіч]. – Мінск: Юнацтва, 1997. – 223 с.
7. Беларуская міфалогія: энцыклапедычны слоўнік / С. Санько [і інш.]; рэд. В. Аўтушка. – Мінск: Беларусь, 2004. – 592 с.
8. Ненадавец, А.М. Печ у беларускім фальклоры / А.М. Ненадавец // Міжнародная навуковая канферэнцыя "VIII Міжнародныя навуковыя чытанні, прысвечаныя Сцяпану Некрашэвічу", 18 мая 2007 г.: [зб. навук. арт.]: у 2 ч. – Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны, 2007. – Ч. 2. – С. 220–223.
9. Крук, Я. Сімволіка беларускай народнай культуры / Я. Крук. – 2-е выд. – Мінск: Ураджай, 2001. – 350 с.
10. Коваль, У.І. Народныя ўяўленні, павер'і і прыкметы: даведнік па ўсходнеславянскай міфалогіі / У.І. Коваль. – Гомель: Бел. агенцтва нав.-тэхн. і дзелав. інфарм., 1995. – 180 с.

Паступіў у рэдакцыю 04.04.2018 г.